



**Referanser:** KM 4/10, 5/10, 8/10, KM 4/11, 7/11, KM 05/15, KR 32/13, NFG 22/14, NFG 22/15, NFG 18/16, 25/16, NFG 7/17, 14/17, 23/17, KR 58/17, NFG 12/18, KR47/18, BM 37/18 og KR 65/18.

**Arkivsak:** 18/03679-7

**Saksdokumenter:**

KR 13.1/19 Hovedgudstjenesten etter vedtak i KR , BM og KR i 2018

KR 13.2/19 Vedlegg Høringssammendrag til hovedgudstjenesten august 2018

## **Justert ordning for hovedgudstjeneste og alminnelige bestemmelser for denne**

### **Sammendrag**

Gudstjenestereformen ble innført i alle menighetene i Den norske kirke 1. søndag i advent 2011 ved at den nye tekstboken ble tatt i bruk. Ordning for hovedgudstjeneste og Alminnelige bestemmelser for Ordning for hovedgudstjeneste ble tatt i bruk i de aller fleste menighetene innen utgangen av 2012, etter hvert som menighetene utarbeidet og vedtok sin lokale grunnordning og biskopen godkjente at denne var i overensstemmelse med den nye gudstjenesteboken.

Det var Kirkemøtet 2011 som vedtok ordningen, men allerede på Kirkemøtet 2010 ble det vedtatt at «Det legges til rette for erfaringsdeling slik at det kan gjøres justeringer og korrigeringer av den nye ordning i løpet av 3-6 år» (KM 4/10). Slike justeringer og korrigeringer i liturgien skjedde også ved den forrige gudstjenestereformen, som kom i 1977. Denne ordningen ble justert og fullført med nye liturgier og ble til slutt samlet i den omfattende gudstjenesteboken i to bind fra 1992.

Et forslag til en justert ordning for hovedgudstjeneste og alminnelige bestemmelser ble sendt på høring 10. januar 2018 med høringsfrist 10. april. I tillegg til de ordinære høringsinstansene ble alle menighetene «invitert til å gi høringssvar». 180 menigheter besvarte høringen og Kirkerådet mottok i alt 240 høringssvar. Det vises til et eget vedlegg med et utførlig sammendrag av høringen. Høringssammendraget ble presentert for Bispemøtet 24. mai 2018. Deretter ble den behandlet i Nemnd for gudstjenesteliv (NFG) i møtet 25. mai, som fattet vedtak i saken (NFG sak 12/18). Denne nemnda hadde ikke vært involvert i saken tidligere, ettersom den ble oppnevnt for perioden 2018 – 2021.

Kirkerådet behandlet et justert forslag til hovedgudstjeneste i september 2018 (KR sak 47/18). Saken ble så oversendt til Bispemøtet i oktober 2018 (BM sak 37/18), og Kirkerådet sluttet seg i desember 2018 til de endringene Bispemøtet fattet vedtak om. Når Kirkerådet behandler saken denne gang, er det med tanke på at en justert ordning for hovedgudstjeneste og Alminnelige bestemmelser for denne skal vedtas i Kirkemøtet 2019.

## Forslag til vedtak

1. Kirkerådet anbefaler Kirkemøtet å fatte følgende vedtak:  
Kirkemøtet vedtar Justert Ordning for hovedgudstjeneste og alminnelige bestemmelser for denne. I tillegg til flere språklige og innholdsmessige justeringer endres 2011-ordningen slik:

For å sikre en mer enhetlig og felles liturgi i menighetene:

- a. Menigheten står under Inngangssalme og Hilsen, og under utgangssalmen.
- b. Samlingsbønnen skal fortsatt være et obligatorisk ledd i alle hovedgudstjenester.
- c. Antallet syndsbekjennelser reduseres og muligheten for menigheter til å søke om å ta i bruk en lokalt utformet syndsbekjennelse som brukes fast, tas bort.
- d. Kyrieleddet blir et obligatorisk ledd i alle hovedgudstjenester.
- e. Muligheten til å be en takkebønn etter syndsbekjennelse og løftesord, tas bort.
- f. Muligheten til at menigheten svarer «Gud være lovet» etter de to første skriftlesningene tas bort..
- g. Det skal alltid bes en felles forbønn, også når bønnevandring eventuelt skjer samtidig med nattverdutdelingen.
- h. Takkofferet avsluttes alltid med en takkebønn.
- i. Alle nattverdbønnene innledes med den samme vekselsangen mellom liturg og menighet (prefasjonsdialogen).
- j. Når leddet *Troens mysterium* brukes, blir det kun ett alternativ for menighetssvar.
- k. Strukturen i nattverdbønnene blir mer enhetlig, særlig når det gjelder bønnen om at Den hellige ånd må komme over brødet/vinen og over menigheten.
- l. Ordene som sies ved utdeling av nattverdelementene endres fra to alternativer til ett utdelingsord: «Kristi kropp, gitt for deg/Kristi blod, gitt for deg.»
- m. I erklæringsordet etter utdelingen endres «ordene til: «.. har nå gitt oss sin kropp og sitt blod...».
- n. Antallet alternative ord som liturgen og menigheten kan si i utsendelsen etter 3 x 3 klokkeslag, reduseres.

For å gi en større variasjonsmulighet i menighetene innføres:

- o. Samlingsbønner med kirkeårsvariable ledd.

- p. Liturgen kan alternativt innlede syndsbekjennelsen med «*I tillit til Guds nåde vil vi bekjenne våre synder/ be om tilgivelse.*»
- q. Muligheten til å innlede prekenen med en kort bønn.
- r. Følgende alternative lovprisningsord etter prekenen innføres: «Ære være Faderen og Sønnen og Den hellige ånd: Vår skaper, frigjører og livgiver.»
- s. En ny forbønn er tatt inn og de andre bønnene er justert språklig og innholdsmessig.
- t. To nye nattverdbønner tas inn (F og G) og de andre bønnene justeres språklig og innholdsmessig.
- u. En bestemmelse om at Biskopen i særlige tilfeller kan samtykke i et opplegg som avviker fra gjeldende ordning tas inn i Alminnelige bestemmelser.
- v. Det innføres en forenkling i godkjenningsprosedyren ved at menighetene ikke behøver *søke* om Biskopens godkjenning for sin lokale grunnordning, men skal bare «oversende» denne til Biskopen. Dette er under forutsetning av at den lokale grunnordningen ikke avviker fra den vedtatte ordningen. Når den avviker, må menigheten søke Biskopen om godkjenning.
- w. Enkeltpunkter i Alminnelige bestemmelser justeres i tråd med endringer i de valgmuligheter som den justerte ordning 2019 medfører.

## Saksorientering

### Bakgrunn

#### 1. Kort sammenfatning av høringen

Et forslag til en justert ordning for hovedgudstjenesten og alminnelige bestemmelser ble sendt på høring 10. januar 2018 med høringsfrist 10. april. I tillegg til de ordinære høringsinstansene ble alle menighetene «invitert til å gi høringssvar». 180 menigheter besvarte høringen og Kirkerådet mottok i alt 240 høringssvar.

Det vises til et eget vedlegg som inneholder et omfattende høringssammendrag på bakgrunn av høringsforslaget.

I dette saksdokumentet gis bare et kortfattet sammendrag av høringen. Hvert av høringspunktene avsluttes med det som nå foreslås etter sluttbehandling i Nemnd for gudstjenesteliv, Kirkerådet, Bispemøtet og siste behandling i Kirkerådet.

**Høringstema 1** handlet om hvordan gudstjenestereformen har fungert i menighetene. Mange svarte utførlig om dette. Av de gode sidene ved reformen trekkes særlig følgende fram:

- menigheten har fått sterkere eierskap til gudstjenesten
- menigheten har fått større liturgisk bevissthet
- flere involveres som medliturger
- flere deltar i nattverden
- de er glade for at liturgien kan tilpasses menighetene
- de har gode erfaringer med starten på gudstjenesten (informasjon, stillhet, lystenning)

- en bedre dramatisk flyt i gudstjenesten
- mer alminnelig og forståelig språk i liturgien
- større liturgisk tilhørighet til den økumeniske familie

Av dårlige sider ved reformen fremheves følgende:

- prosessen har vært arbeidskrevende,
- ordningen har medført vanskeligheter for vikarprester og vikarorganister
- reformen synes ikke å ta hensyn til forskjellen mellom store og små menigheter
- menighetene er blitt litt mer fremmede for hverandre
- flere etterlyser ferdige, utskrevne liturgier, særlig familiegudstjeneste
- reformen har skapt usikkerhet og uro
- en har blitt avhengig av å ha et gudstjenesteprogram å dele ut til menigheten
- variantene av liturgisk musikk og andre ledd har skapt fremmedfølelse
- det har vært for mange alternativer for menighets svar

I høringsforslaget ble det foreslått flere innstramminger av valgfrie ledd. Flere menigheter og andre høringsinstanser mente at det ikke var nødvendig med disse innstramminger. Samtidig ønsket mange at gudstjenesten skal bli mer gjenkjennelig fra menighet til menighet. Hvordan disse to hensyn skulle realiseres, var det ulike meninger om.

- I forslaget som nå legges fram er det særlig tatt hensyn til mer fasthet og gjenkjennelighet, særlig i de svarene menigheten gir og når de skal stå mm. Samtidig er det gitt flere alternativer til det som liturg og medliturg fremsier eller synger.

**Høringstema 2** handlet om behovet for å justere prosedyren for hvordan menighetens lokale grunnordning blir godkjent. Flere ønsket en enklere prosedyre for godkjenning med delegasjon til prostene, men fremhevet at biskopen fortsatt må ha en sentral rolle overfor menighetenes gudstjenesteliv. Mange ønsket også en bestemmelse om at biskopen i særlige tilfeller kan samtykke i et opplegg av søndagens gudstjeneste som avviker fra gjeldende ordning. Dessuten ble det foreslått at godkjenningsrutinene forenkles, slik at lokal grunnordning *oversendes* til biskopen, mens det bare er avvik det eventuelt søkes om.

- I forslaget som nå legges fram er disse endringene tatt inn.

**Høringstema 3** handlet om justeringer i Hoveddel I: Samling (ledd 1 - 8).

Mange mente at det ikke skal være obligatorisk at menigheten står under første og siste salme i gudstjenesten, mens andre anbefaler dette. Høringen gav god støtte for at leddet Kyrie endres til å bli et obligatorisk ledd i alle hovedgudstjenester. Kyrie gjør innledningsdelen mer enhetlig og fungerer også godt for barn på familiegudstjenester.

Et flertall i høringen støttet forslaget om at *Samlingsbønnen* endres til å bli et *valgfritt* ledd. Samtidig fremhevet svært mange menigheter at de har gode erfaringer med samlingsbønnen, og ønsket selv å fortsette med denne, også om den skulle bli valgfri. Samlingsbønnen kom svært godt ut i høringen, og foreslås beholdt som et obligatorisk ledd.

Forslaget om å gjøre *Dagens bønn* obligatorisk avvises av et klart flertall, men mange fremhever at den hører med når gudstjenesten feires som høymesse. Noen ønsket å ta inn igjen syndsbejennelsen fra 1977, som var tatt ut i høringsforslaget.

- I forslaget som nå legges fram er det ut fra behandlingen av saken etter høringen, blant annet Ungdommens kirkemøte (UKM), foreslått at menigheten står både under Inngangssalme, Hilsen og Sluttsalme. Samlingsbønn er foreslått som obligatorisk og Dagens bønn som fakultativ.

#### **Høringsstema 4** handlet om justeringer i Hoveddel II: Ordet (ledd 9 – 17 - nytt ledd 9-19)

Mange mente at det valgfrie menighetssvaret til de to første skriftlesningene, «Gud være lovet», kan beholdes. Selv om de ikke selv bruker dette menighetssvaret mente de at det kunne fungere godt i andre menigheter. Høringen gav oppslutning til at predikantens lovprisningsord igjen blir et valgfritt ledd med formuleringen «var og er og *blir* én sann Gud» på bokmål.

- I forslaget som nå legges fram er det valgfrie menighetssvaret «Gud være lovet» tatt bort, i tråd med organene som har behandlet saken etter høringen. En begrunnelse for dette, er at behovet for gjenkjennelighet og fasthet i de ledd som *menigheten* fremsier (og ikke liturg eller medliturg) må veie tyngre enn fleksibilitet.

I tråd med høringsforslaget inngår Forbønnen som et ledd i hoveddel II Ordet, selv om enkelte høringsinstanser ikke var enige i dette. Syndsbejennelsen, som alternativt kan skje etter ledd 16 Kunngjøringer, blir nummerert også på dette stedet, og blir ledd 17. Forbønn for kirken og verden blir da nytt ledd 18.

Høringens forslag om å begrense bønnevandring til forbønnsdelen, og ikke legge denne samtidig med nattverdutdelingen, møtte kraftig motbør fra et nesten unisont flertall av høringsinstansene. Mange menigheter har svært gode erfaringer med å legge bønnevandring samtidig med nattverdutdelingen.

- I forslaget som nå legges fram er det en hovedregel at bønnevandring skjer under forbønnen i gudstjenesten. Samtidig åpnes det for at bønnevandring eventuelt kan skje samtidig med nattverdutdelingen, men under forutsetning av at en felles forbønn er bedt i forbønnsdelen. Takkebønnen for nattverden etter måltidet skal heller ikke slås sammen med en bønn for dem som har deltatt på ulike bønnevandringsstasjoner.
- Den nye Forbønn 5, som mange hilser velkommen, er justert på grunn av innvendinger mot enkelte formuleringer i bønnen. Forbønnstemaet «vårt eget land og folk» er endret til det mer inkluderende «vårt land og folk.» Salmeverset «Nå er livet gjemt hos Gud» (NS13 872, v.5) er foreslått som en alternativ bønn når vi minnes de døde.

#### **Høringsstema 5** handlet om Hoveddel III: Nattverd (ledd 18 – 21 - nytt ledd 20 - 23).

Spørsmålet om takkofferet skal inngå i Ordets del eller i Bordets del er det fortsatt motstridende meninger om. Derfor ble det i lys av høringen foreslått å beholde to alternative plasseringer for dette, slik det også er i

2011-ordningen. Takkoffer blir da ledd 19 eller inngår i ledd 20. Høringsforslagets betegnelse «Takkoffersalme» endres til «Nattverdsalme», for å ivareta begge hovedsynspunkt. Noen høringsinstanser fremhever at takkoffer alternativt kan legges til utgangen og flere reiser spørsmål om hva elektroniske betalingsmåter vil bety for dette liturgiledet.

Mange er glad for de nye nattverdbønnene F og G, og for de fleste endringene i alle nattverdbønnene. Det er bred enighet om å erstatte *kalk* med *beger*, men ikke så stor enighet om å utelukke ordet *legeme*, selv om *kropp* foretrekkes. Ingen ordinære høringsinstanser ønsket et alternativt erklæringsord etter måltidet, men formuleringen foreslås endret til «...har nå gitt oss *sin kropp og sitt blod*, som han gav...». I lys av høringen ble det foreslått å beholde de to alternative utdelingsordene som finnes i 2011-ordningen. I den etterfølgende behandlingen gikk både Kirkerådet og Bispemøtet imidlertid inn for at det kun skal være ett alternativ for utdelingsord. Spørsmålet om hvordan dette utdelingsordet skal lyde er drøftet i et eget avsnitt senere i dette saksdokumentet.

- I forslaget som nå legges fram er det foreslått at utdelingsordene skal være:  
(Bm) «Kristi kropp, gitt for deg/Kristi blod gitt for deg».  
(Nn) »Kristi kropp, gjeven for deg»/Kristi blod, gjeven for deg».

**Høringsstema 6** handlet om justeringer i Hoveddel IV: Sendelse (ledd 22-25 – *nytt* ledd 24-27.) Her ble det i høringen foreslått noen mindre justeringer, bl a at diakonale handlinger suppleres med «misjonale handlinger» i siste rubrikk.

Flere høringsinstanser etterlyste klarere bestemmelser om hva som hører til en høymesse, en forkortet høymesse (med dåp), en lekmannsgudstjeneste og særlig en familiegudstjeneste med nattverd, hvor flere ønsker en fullt utskreven ordning.

- Dette er ikke foreslått i det justerte liturgiforslaget som legges fram, ettersom det vanskelig lar seg forene med reformens hovedidé om lokal grunnordning. Imidlertid vil det bli utarbeidet en ny og mer konkret og informativ oversikt enn det som struktureksempelene på side 2.25-26 i gudstjenesteboka fra 2011 gir.

## **2. Saksbehandlingen etter høringen**

Etter høringen har denne saken vært behandlet i flere kirkelige organer. Noe av dette fremgår i de kortfattede sluttcommentarene som er gitt ovenfor til de enkelte spørsmålene i høringen. For å få et riktig bilde av forslaget til justert ordning for hovedgudstjeneste er det nødvendig å redegjøre for vedtakene som er gjort i disse organene, i den rekkefølgen de behandlet saken.

### **2.1 Nemnd for gudstjenesteliv sitt vedtak i mai 2018**

Nemnd for gudstjenesteliv behandlet saken i møte 25. mai 2018, og fattet følgende vedtak til det forslaget som da var utarbeidet i Kirkerådets administrasjon etter høringen (NFG 12/18):

**Vedtak:** NFG takker for et grundig saksdokument. NFG har gjennomgått saken og vil fremheve følgende hovedsynspunkt:

1. Gudstjenestens kvalitet og fremdrift er viktigere enn at den er kort.
2. Det som særlig bør være felles er ordene som menigheten fremsier eller synger.
3. Det er ønskelig å få en mer felles samlingsdel i ordningen:
  - A. «Kirkerommet *er* åpent en stund før gudstjenesten...»
  - B. Det må fremheves at Inngangssalmen gir en god åpning på samlingsdelen.
  - C. «Menigheten står under prosesjon, Inngangssalme og Hilsen.»
  - D. *Kyrie, Gloria* og *Dagens bønn* er obligatoriske ledd i alle hovedgudstjenester.
  - E. Det må være en bønn før *Kyrie* – en samlingsbønn eller/og en syndsbekjennelse.
  - F. Det må utformes noen korte samlingsbønner med kirkeårstidspreg.
  - G. Et løftesord legges som et kan-ledd *i forkant* av syndsbekjennelsen, og ikke etter.
  - H. Syndsbekjennelsen innledes enten slik: «I tillit til Guds nåde vil vi (bøye oss for Gud og) *bekjenne våre synder/be om tilgivelse*» eller slik: «La oss bøye oss for Gud og *bekjenne våre synder/be om tilgivelse.*»
  - I. Den korte syndsbekjennelsen i høringsdokumentet må få et kort tillegg som løfter bønnen.
4. Ordets del: Prekenens rolle i vår lutherske tradisjon bør ivaretas.
  - A. «Gud være lovet» tas inn som et kan-ledd etter de to første lesningene.
  - B. Halleluja-omkvedet beholdes som obligatorisk, men det kan også være et salmevers med inkludert «Halleluja». Første rubrikk under ledd 12 endres til: «Evangelielesningen innledes med hallelujaomkved eller salmevers med hallelujaomkved».
  - C. «Predikanten kan først be en kort bønn» tas inn først i rubrikken under ledd 13 Preken.
  - D. Rubrikken om prekensted endres til: «Prekenen holdes normalt fra prekestolen».
  - E. Rubrikken under ledd 13 endres til «Prekenen *kan* avsluttes med lovprisningen:...» Ordet «Amen» tas bort her og andre steder der liturgen, og ikke menigheten, svarer «Amen».
  - F. Leddet Forbønn inngår i hoveddel II Ordet, i tråd med historisk og økumenisk praksis.
  - G. Ny rubrikk: «Bønnevandring skjer som hovedregel under forbønnen i gudstjenesten, men kan eventuelt skje samtidig med nattverdutdelingen, når en felles forbønn er bedt i forbønnsdelen.»  
Om bønnevandring skjer samtidig med nattverdmåltidet, skal det først bes en (kort) felles forbønn i forbønnsdelen. Nattverden må fremstå som noe tydelig annerledes enn bønnevandringen. Om det bes en bønn for dem som har deltatt på ulike bønnevandringsstasjoner, må denne bønnen ikke kombineres med Takkebønn for nattverden etter måltidet.
5. Nattverddelen: De to alternative plasseringene av takkofferet i 2011-ordningen beholdes, enten i ledd (18) Menighetens takkoffer eller i ledd (19) Forberedelse av måltidet.
  - A. Rubrikken under ledd 18 endres til: «Menighetens takkoffer kan samles inn her eller under ledd 19, eventuelt under ledd 25. Under takkofferet kan det fremføres egnet instrumental- eller vokalmusikk. Innsamlingen kan

skje før salmen synges eller mens den synges. Bordet dekkes. Brød legges på disken og vin helles i begeret. Et nattverdklede legges under disken og begeret. Det skal også finnes tørkeklut til å fange opp vindråper. Brød og vin hentes fra et sidebord eller kan stå på nattverdbordet fra gudstjenestens begynnelse. [...] Oftringen avsluttes med: L: Velsignet er du, Gud...» En tilsvarende rubrikk settes inn i ledd 19.

B. Takkoffersalme endres til Nattverdsalme.

6. Sendelse: Også under sluttsalmen står menigheten.

*Kommentar*: Til Innledningsdelen anbefalte NFG altså en mer felles samlingsdel, hvor både Inngangssalmen (hvor menigheten står), Kyrie, Gloria og Dagens bønn er obligatoriske ledd. Samtidig fremhevet NFG at det må være (minst) én bønn før Kyrie, altså *enten* en samlingsbønn *eller(og)* en syndsbekjennelse. NFG foreslo også samlingsbønner med kirkeårspreg, noe som Bispemøtet senere støttet, men foreslo altså ikke at samlingsbønn er obligatorisk når syndsbekjennelsen legges til innledningsdelen. I Ordets del ønsket NFG å beholde muligheten til at menigheten kan svare «Gud være lovet» og anbefalte en rubrikk om at «Prekenen holdes normalt fra prekestolen». Disse to ønskene er ikke tatt til følge i den videre prosessen. Derimot er NFGs presisering om bønnevandring og nattverd tatt til følge i forslaget som legges fram.

## 2.2 Kirkerådets vedtak i september 2018

Kirkerådet behandlet NFGs forslag og vedtok (KR 47/18):

1. Forslaget til justert Ordning for hovedgudstjeneste og Alminnelige bestemmelser vedtas med de endringer som kom frem i møtet.
2. Saken oversendes Bispemøtet for uttalelse, med tanke på at saken fremmes for Kirkemøtet 2019.

De endringer som ble vedtatt i møtet var:

- Punkt 8 «Dagens bønn gjøres til et *kan*-ledd.»
- Punkt 9 og 11: *Stryke ordene «Gud være lovet»*
- Punkt 13: *Ta ut «Prekenen holdes normalt fra prekestolen»*
- Punkt 13: *Ta ut «I prekendelen kan det i samråd med liturgen legges inn aktualiserende, dramatiserende eller aktiviserende innslag som er samordnet med innholdet i prekenen».*
- Punkt 13: *Ta ut «Løvet være Gud, vår skaper, frigjører og livgiver» som alternativ.*
- Punkt 20: *Flytt teksten fra rubrikk til veiledning: «Et nattverdklede legges under disken og begeret. Det skal også finnes en tørkeklut til å fange opp vindråper. Brød og vin hentes fra sidebord eller kan stå på nattverdbordet fra gudstjenestens begynnelse.»*
- Punkt 22: *Ta ut rubrikken etter tildeling av nattverd: «Den enkelte kan svare: Amen.»*
- Punkt 22: «Ha bare ett utdelingsord (ikke varianter).»
- Punkt 26: *Stryk ordene etter «Gå i fred. Tjen Herren med glede.»*



*Kommentar:* Kirkerådet ønsket ikke å følge NFGs ønske om at Dagens bønn skal være et obligatorisk ledd. Kirkerådet strøk også flere rubrikker fra 2011- ordningen og fra NFGs forslag. En begrunnelse for å ta ut rubrikken om at den enkelte kan svare «amen» når de mottar nattverdelementene, var at det er ulike måter å gi respons på, bl a ved at noen tegner korsets tegn eller nøyer seg med å motta uten noen ytring.

Kirkerådet foreslo at en skulle samle seg om kun ett utdelingsord ved nattverd, uten å konkludere med hvilket ord det skulle være.

### **2.3 Ungdommens kirkemøtes vedtak i september/oktober 2018**

UKM behandlet saken utførlig og det vises til et eget vedlegg for dette (UKM 07/18 Hovedgudstjenesten). Her er noen utdrag fra UKMs uttalelse:

UKM utfordrer menighetene til

å involvere barna i planleggingen og gjennomføringen av de ulike liturgiske ledd, bønner symbolhandlinger og preken. Barna kan for eksempel delta under frambæringen av menighetens takkoffer før nattverden. De kan legge sine bønner på alteret i form av tegninger eller andre oppgaver som de har arbeidet med i søndagsskolegruppen. Da kan barna oppleve å involveres i gudstjenesten og føle seg tatt på alvor.

UKM mener at barn og ungdom skal inviteres til å komme med innspill og delta i kirkens hovedgudstjeneste. For å forstå det en er med på, bør man få opplæring i hva gudstjenesten er og hvorfor den er formet slik den er. Liturgien i Den norske kirke er full av skatter, som man ikke nødvendigvis oppdager på egenhånd.

Til spørsmålet om enhet og variasjon uttaler Ungdommens kirkemøte:

UKM 2018 støtter arbeidet med å skape en mer enhetlig liturgi for Den norske kirke. Dette er et krevende arbeid, ikke minst fordi mange menigheter i dag bruker forskjellige liturgier, men det er også helt nødvendig å skape en gjenkjennelig ramme for gudstjenester. Behovet for gjenkjennelighet er særlig stort der gudstjenesterubrikkene gir spesielle regianvisninger og beskriver når menigheten skal stå, sitte, svare osv. Å ikke vite når man skal svare når tekster er lest, kan oppleves veldig frustrerende.

UKM mener likevel at det er mulig å ivareta variasjon og stedegenhet som verdier i gudstjenestelivet. Dette bør ikke primært skje gjennom mange valgfrie underpunkter, men ved at det gis anledning til å avvike fra hovedgudstjenesteordningen ved særlige anledninger, eller ved at det utarbeides alternative ordninger, for eksempel for familie- eller ungdomsgudstjeneste. Alternative ordninger vil åpne for variasjon mellom forskjellige gudstjenesteformer, men også gjenkjennelighet, ved at for eksempel ungdomsgudstjenester har felles elementer på tvers av geografien.

Til spørsmålet om UKMs ønske ved starten av reformen om større variasjon i gudstjenesten, uttaler UKM 2018:

UKMs tidligere vedtak om variasjon i gudstjenesten har i årene løp blitt tatt til inntekt for 2011-reformens frislipp av lokale grunnordninger. UKMs intensjon fra 2003 var imidlertid ikke å lage faste lokale varianter av de enkelte ledd, men å kunne

gjøre enkelte gudstjenester til en annerledes opplevelse. Det faste og gjenkjennelige utgangspunktet er nødvendig for å kunne føle seg hjemme i liturgien.

UKM vedtok en rekke konkrete oppfordringer til menighetene, blant annet om å markere samefolkets dag 6. februar og bruke et minoritetsspråk i alle gudstjenester. UKM ser også positivt på det arbeidet som er gjort med liturgien så langt og oppfordrer Kirkemøtet til:

- å sikre en mer enhetlig liturgi for Den norske kirke
- å utarbeide retningslinjer som sikrer informasjon om det praktiske i gudstjenesten gjøres tilgjengelig og utformes universelt, samt maler for oversiktlige gudstjenesteprogram
- å åpne for at forordnede gudstjenester kan avvike fra hovedgudstjenesteordningen ved særlige anledninger eller utarbeide alternative ordninger for gudstjenesten
- å så raskt som mulig få på plass samiske liturgier og prioritere ressurser til å oversette hovedgudstjenestens liturgi til de offisielle samiske språkene i Norge.

*Kommentar:* UKM gir en rekke helt konkrete oppfordringer til arbeidet med gudstjenestelivet i menighetene, som kan anbefales. UKM støtter arbeidet med å komme fram til en mer enhetlig liturgi, også med helt konkrete anvisninger om når en skal stå og sitte.

Samtidig ønsker UKM mulighet til variasjon «ved særlige anledninger», og har blant annet pekt på at kyrieledet kan varieres «ved særlige anledninger», slik det allerede er gitt mulighet for i glorialedet.

Ut fra det grunnleggende prinsippet om at menigheten utformer sin lokale grunnordning er det vanskelig å utarbeide «alternative ordninger» for familie- eller ungdomsgudstjeneste som «har felles elementer på tvers av geografien». En måte å imøtekomme dette anliggendet på, kan være på en mer detaljert og konkret måte å gi *eksempler* på ulike typer hovedgudstjenester enn det strukturskjemaet som finnes i gudstjenesteboken fra 2011 (side 2.25-26).

#### **2.4 Bispemøtets uttalelse i oktober 2018**

Bispemøtet behandlet i oktober (BM 37/18) det forslaget som Kirkerådet vedtok i september og fattet følgende vedtak:

Bispemøtet vil takke Kirkerådet og Nemnd for gudstjenesteliv for et godt og omfattende arbeid med revisjon av hovedgudstjenesten, og vil uttale følgende:

1. Det har vært et ønske å gjøre liturgien strammere ved å begrense valgmuligheter, særlig i hoveddel I – samling. Bispemøtet støtter dette ønsket.
2. Bispemøtet mener at samlingsbønnen skal være obligatorisk i hovedgudstjenesten og ber om at det også utformes samlingsbønner med tydeligere kirkeårspreg. Samlingsbønnen er en god inngang til gudstjenesten og legger til rette for involvering av medliturg.
3. Bispemøtet mener at lovprisningsformularet «Ære være Faderen og Sønnen og Den hellige ånd: Vår skaper, frigjør og livgiver» blir tatt inn som alternativ avslutning på prekenen. Dette ivaretar liturgiens inkluderende

språk, og er en formulering som allerede er i bruk ved inngangsordene og er kjent.

4. Bispemøtet støtter forslaget om ett utdelingsord, og mener at dette skal være «Kristi kropp gitt for deg. Kristi blod utøst (evt. gitt) for deg». Utdelingsordet ivaretar både kristologien og gaveperspektivet ved nattverden.

5. Bispemøtet mener at syndsbekjennelse alternativ D bør utgå. Den er teologisk og språklig uklar og svak.

6. Bispemøtet mener at løftesordet bør komme etter syndsbekjennelsen. Dette følger liturgisk tradisjon.

Bispemøtet er enig med Kirkerådet i at menighetsrådet ikke lenger behøver å søke biskopen om godkjenning av sin lokale grunnordning, men skal oversende den til biskopen. En slik forenklet prosedyre forutsetter at den lokale grunnordning er innenfor gjeldende ordning. Videre er Bispemøtet enige i at biskopen i særlige tilfeller kan samtykke til et opplegg av hovedgudstjenesten som avviker fra gjeldende ordning.

Bispemøtet forutsetter at Kirkerådet utarbeider en plan for implementering i menighetene av de justerte ordningene.

*Kommentarer:* Bispemøtet slutter seg til ønsket om å gjøre liturgien strammere med færre valgmuligheter, særlig i innledningsdelen av gudstjenesten (punkt 1).

Til forskjell fra NFGs forslag, hvor en kunne velge bort samlingsbønn om en la syndsbekjennelsen til innledningsdelen, fastholder Bispemøtet 2011-ordningen med *obligatorisk* samlingsbønn (punkt 2). I tillegg til den fasthet som dette gir, involverer dette også en medliturg, som ber denne bønnen. I tillegg ber biskopene om at det utformes samlingsbønner med tydeligere kirkeårspreg.

*Slike samlingsbønner er blitt behandlet i Nemnd for gudstjenesteliv i november 2018 og behandles i Kirkerådet i januar 2019, i Bispemøtet i februar 2019 og ettersendes til Kirkemøtet, som kan vedta disse på KM 2019.*

I punkt 3 ønsker Bispemøtet å ta inn et alternativt lovprisningsformular som predikanten kan avslutte prekenen med. I høringsforslaget var det en kortere formulering («Ære være Gud, vår skaper, frigjør og livgiver»). Denne formulering hadde noen høringsinstanser sterke innvendinger mot og mente at treenigheten ikke bare kan uttrykkes i funksjoner, men må også ha personbestemmelser. Bispemøtets forslag («Ære være Faderen og Sønnen og Den hellige ånd: Vår skaper, frigjør og livgiver») ivaretar hensynet til inkluderende språk, og er samtidig en formulering som er innarbeidet i gudstjenesteordningen.

I vedtaks punkt 4 er Bispemøtet enig med Kirkerådet i at det skal være bare ett utdelingsord ved nattverden, og mener at dette skal være «Kristi kropp gitt for deg. Kristi blod utøst (evt gitt) for deg.» Spørsmålet om utdelingsord drøftes mer utførlig senere i dette saksdokumentet.

Bispemøtet avviste tydelig forslaget til syndsbejennelse alternativ D, slik det forelå (punkt 5). NFG har i ettertid foreslått en vesentlig endret versjon av denne, som behandles i Kirkerådet og Bispemøtet i 2019 og *eventuelt* sendes til Kirkemøtet sammen med samlingsbønner med kirkeårsvariable ledd.

Etter høringen ble det foreslått å flytte løftesordet *foran* syndsbejennelsen, til forskjell fra 2011-ordningen, hvor løftesordet er plassert *etter* syndsbejennelsen. Denne endringen avviste Bispemøtet og viste til liturgisk tradisjon (punkt 6).

Det er også viktig å presisere at Bispemøtet slutter seg til endringer i Alminnelige bestemmelser om forenkling i prosedyren for å fastsette lokal grunnordning og at biskopen i særlige tilfeller kan samtykke til et opplegg av hovedgudstjenesten som avviker fra gjeldende ordning, slik det også var mulighet til før gudstjenestereformen av 2011.

### **2.5 Kirkerådet behandling av Bispemøtets uttalelse i desember 2018**

I dette møtet fattet Kirkerådet følgende vedtak (KR 65/18):

1. Kirkerådet slutter seg til de endringene som Bispemøtet har vedtatt i liturgi og i Alminnelige bestemmelser for hovedgudstjenesten.
2. Det utarbeides samlingsbønner med kirkeårspreget, og eventuelt en teologisk og språklig forbedret syndsbejennelse D. Dette legges frem for Kirkerådet i januar sammen med en justert utgave av saksdokument for videre kirkemøtebehandling.

***(Kirkerådet behandlet også saken i sitt møte i januar 2019....)***

## **3. Utdelingsord ved nattverd**

Kirkerådet (KR 47/18 og KR 65/18) og Bispemøtet (BM 37/18) har begge gått inn for å bruke kun ett utdelingsord ved nattverd, og altså ikke beholde de to alternativene som 2011-ordningen har. 2011-ordningen har følgende alternative utdelingsord: «Dette er Jesu legeme/Dette er Jesu blod» eller «Kristi kropp, gitt for deg/Kristi blod, utøst for deg».

Kirkerådet og Bispemøtet er enige i at ordet *legeme* endres til *kropp*. Det er også enighet om at *Jesu* endres til *Kristi* – eventuelt til *Jesu Kristi*. Både den lange kirkelige tradisjonen og den økumeniske situasjonen i dag taler entydig for å si *Kristi*. Det er den korsfestede og oppstandne Herre som vi får del i gjennom brødet og vinen, slik det også sies i erklæringsordet etter nattverdsmåltidet: «Den korsfestede og oppstandne Jesus Kristus har nå gitt oss...».

Kirkerådet syntes i sitt første vedtak å foretrekke formuleringen «Dette er Kristi kropp/Dette er Kristi blod», mens Bispemøtet anbefaler formuleringen «Kristi kropp, gitt for deg/Kristi blod, utøst (evt. gitt) for deg». Bispemøtet mener at dette «utdelingsordet ivaretar både kristologien og gaveperspektivet ved nattverden.» I sitt andre vedtak, etter Bispemøtets uttalelse, ber *Kirkerådet* om en bredere drøfting av disse formuleringene.

Her følger et kort liturgihistorisk riss:

I biskop Hippolyts (200-tallet) beskrivelse av den kristne gudstjeneste, heter det: «Og når biskopen bryter brødet og deler en del ut til hver, skal han si: «Brødet fra himmelen i Kristus Jesus.» Og den som tar imot, skal svare «Amen».

Liturgihistorikeren Dom Gregory Dix fremhever her at en unngikk fokus på kropp og blod, og alluderte heller til Johannesevangeliets formuleringer hvor Jesus taler om det sanne brødet fra himmelen, som gir verden liv. (Joh 6, 32-35). I tillegg til brødet, mottok kommunikantene også vann, melk og vin, med ordene: «I Gud, den allmektige Far», «Og i Herren Jesus Kristus», «Og i Den hellige ånd», og de svarte med «Amen».

I oldkirken ble imidlertid også de enkle utdelingsordene «Jesu Kristi legeme/Jesu Kristi blod» brukt. Etter hvert falt utdelingsordene bort, og kommunionen skjedde i taushet.

I Norge gav Bispemøtet i 1540 tillatelse til å bruke følgende formular ved utdelingen: «Anamme Jesu Kristi legeme/Anamme Jesu Kristi blod». I 1646 ble det bestemt at utdelingen av brødet og vinen «ikke lenger som hittil skal skje i taushet, uten noe ledsagende ord til kommunikantene; utdelingsordet skulle være: «Det er Kristi legeme/Det er Kristi blod». Dette ble etter hvert presisert til «Dette er Jesu sande Legeme/Dette er Jesu sande blod».

I lutherske kirker ble også andre utdelingsord vurdert. I en luthersk liturgi i Amerika ble følgende utdelingsord tatt i bruk fra 1947: «The Body of Christ, given for thee/ The Blood of Christ, shed for thee».

I 1914 foreslo den norske liturgikeren Gustav Jensen et nytt utdelingsord: «Jesu legeme – livets brød» og «Jesu blod – livets beger». Dette ble ikke vedtatt, men ordet «sande» ble nå tatt ut.

Prøveordningen fra 1969 foreslo den samme formulering som Gustav Jensen, men erstattet «Jesu» med «Kristi», og «livets beger» med «velsignelsens beger». Dette vant heller ikke frem.

Liturgikommisjonen foreslo i 1973 formuleringen «Jesu Kristi legeme/Jesu Kristi blod», men heller ikke dette ble vedtatt. I gudstjenesteordningen fra 1977 ble utdelingsordet fra 1920-liturgien beholdt som eneste alternativ: «Dette er Jesu legeme/Dette er Jesu blod».

Da Liturgikommisjonen laget nye nattverdordninger for bruk *utenom* høymessen (se Gudstjenesteboken fra 1992), ble dette imidlertid endret til «Kristi legeme, gitt for deg/Kristi blod, utøst for deg» som eneste utdelingsord. En kan forstå det slik at da 2011-ordningen skulle utarbeides, var det naturlig å velge både utdelingsordet fra 1977 og utdelingsordet fra de nye nattverdordningene for bruk utenom høymessen.

I skandinavisk sammenheng kan en vise til at i den nye svenske ordningen er utdelingsordet «Kristi kropp, för dig utgiven/Kristi blod, för dig utgjutet.»

I Den evangelisk-lutherska kyrkan i Finland er utdelingsordet: «[Vår Herres Jesu] Kristi kropp, för dig utgiven/[Vår Herres Jesu] Kristi blod, för dig utgjutet.»

I Den danske folkekirke er utdelingsordet: «Dette er Jesu Kristi legeme/Dette er Jesu Kristi blod».

I Den katolske kirke i Norge er utdelingsordet det korte «Kristi legeme/Kristi blod», hvor kommunikanten svarer «Amen».

### *Noen overveielser*

Når Bispemøtet (2018) anbefaler utdelingsordet «Kristi kropp, gitt for deg/Kristi blod, utøst (evt. gitt) for deg», er dette altså en formulering som har en lang forhistorie. Biskopene begrunner formuleringen med at den fremhever gavekarakteren ved nattverden. Dette utdelingsordet er ikke en fri tolkning eller innlesning, ettersom formuleringen finnes i selve innstiftelsesordene, hvor Jesus sier:

«Dette er min kropp som *gis for dere*» og «Dette beger er den nye pakt i mitt blod som *utøses for dere* så syndene blir tilgitt» (bokmål),  
«Dette er min kropp som *blir gjeven for dykk*» og «Dette beger er den nye pakt i mitt blod som *blir utrent for dykk* så syndene blir tilgjevne» (nynorsk).

Det som kan være vanskelig ved denne formuleringen, er at det kan virke fremmed med verbet «utøst», og på nynorsk «utrent». I dagligtalen brukes «utøse» i dag mest i negativ betydning som å «utøse sin vrede» og lignende. I den nye bibeloversettelsen til nynorsk fra 2011, og i innstiftelsesordene i gudstjenesteordningen fra 2011, står ordet «utrent». I den foreløpige oversettelsen av Det nye testamentet fra 2005, hadde man på nynorsk oversatt med «Dette begeret er den nye pakt i mitt blod, som blir *aust ut for dykk*» (Luk 22,20). I 2011-utgaven ble dette imidlertid endret i samsvar med den liturgiske bruken til «som blir utrent for dykk».

Å bruke ordene *utøst* og *utrent* som utdelingsord, er derfor godt i samsvar med innstiftelsesordene, som er blitt fremsagt eller messet før utdelingen skjer.

Spørsmålet er likevel om dette er krevende ord å si ved utdelingen, fordi man ikke gjentar samme ord ved utdeling av brødet og av vinen. Bispemøtets forslag om å vurdere å gjenta ordet «gitt/gjeven» også ved utdelingen av vinen, kan virke lettere å si i noen situasjoner med liturg og medliturg som utdelere. En kan la innstiftelsesordet beholde ordene «utøst»/«utrent», uten å gjenta disse ordene ved utdelingen.

Et argument for å velge utdelingsordene «Dette er Kristi kropp/Dette er Kristi blod» er at også disse ordene («Dette er») finnes i innstiftelsesordene. Dessuten har de en lang tradisjon hos oss.

Det som taler mest for å velge Bispemøtets formulering, er at ordene «gitt for deg» tilfører mer mening enn den nøkterne konstateringen i ordene «Dette er...». Det «ivaretar gaveperspektivet ved nattverden», som Bispemøtet også begrunner forslaget med. Vi har også sett at det mange ganger har blitt fremmet forslag om en endring av utdelingsordene med «Dette er...»

Det foreslås derfor følgende utdelingsord:

«Kristi kropp, gitt for deg/ Kristi blod, gitt for deg» (Bm)

«Kristi kropp, gjeven for deg/ Kristi blod, gjeven for deg» (Nn)

## Økonomiske/administrative konsekvenser

### *Nye liturgiske bøker*

Når Kirkemøtet vedtar den justerte ordningen for hovedgudstjeneste, er det nødvendig å trykke en gudstjenestebok med tekster og melodinoter som også er mulig å bruke for liturgen i hovedgudstjenesten. Denne boken vil komme ut senhøstes i 2019. Mange har etterspurt en slik gudstjenestebok, hvor alt stoffet finnes samlet. Denne vil inneholde alt som hører med til selve Ordningen for hovedgudstjenesten (også Dagens bønn, som inntil nå bare foreligger som suppleringsark), Alminnelige bestemmelser for hovedgudstjenesten og dåpsliturgien, ettersom det ofte er dåp i hovedgudstjenesten. Dette må være en bok som holder gjennom mange år.

Så vil det etter flere år være naturlig å utgi et bind nr 2, med nye liturgier for spesielle dager i kirkeåret, og særlige gudstjenester for forbønn, skriftemål og nye liturgier for vigsling av kirkebygg og for vigslede tjenester, konfirmasjonsliturgi mm. Utgivelsen av denne vil være avhengig av hvor lang tid det tar før disse liturgiene er vedtatt i Kirkemøtet.

Den nye Gudstjenesteboken for hovedgudstjenesten bind 1, vil imidlertid *ikke* inneholde alt veiledningsstoff som finnes i gudstjenesteboken fra 2011. Dette veiledningsstoffet – med nødvendige justeringer - bør imidlertid inngå i en enklere og mye rimeligere bok, lik den vi har i dag, og som kan være nyttig for gudstjenesteutvalg, medliturger og godt å ha på menighetskontoret. Om denne enkle boken også skal ha med melodinoter, må avklares.

I tillegg må det utgis Kantorens bok/Liturgisk musikk for Den norske kirke, som skal inneholde alt liturgisk notematerialet som kirkemusikere trenger til gudstjenesten. Også dette må være en solid, funksjonell og vakker bok. Kirkemøtet 2017 vedtok den liturgiske musikken – og hovedserie 2 ble vedtatt delegert til Kirkerådet, som vedtok denne i 2018. Disse vedtakene vil ligge til grunn for denne boken, samt den liturgien som vedtas av Kirkemøtet 2019. Også denne vil komme ut senhøstes 2019.

Det er verd å nevne at når Den norske kirkes gudstjenestebok utgis i løpet 2019, som er Bokens år, er det samtidig 500-årsjubileum for den første trykte norske bok, som samlet det liturgiske livet på den tiden (Missale Nidrosiense). Tidligere hadde man høyst ulike, håndskrevne liturgier. Dette setter utgivelsen av vår nye gudstjenestebok i et rikt og spennende perspektiv.

### *Anskaffelse av liturgiske bøker*

Som ved gudstjenestebøkene som kom ut i 2011, vil vi forhandle fram en avtale med Eide forlag. På nåværende tidspunkt er det vanskelig å anslå prisen på disse bøkene, da fullstendige manus ikke er blitt utarbeidet ennå, og det skal forhandles med forlaget om prisen for bøkene. Men det kan nevnes at Den svenske kirke i 2018 har utgitt en ny gudstjenestebok (Missale) med melodinoter for liturgen. Den koster kr

1.290 og har 372 sider, mens kantorens bok koster kr 790 og har 400 sider. Vi antar at sidetallet blir litt mindre hos oss, men til gjengjeld vil opplaget være mye mindre, da det er flere kirker, prester og kirkemusikere i Sverige enn i Norge. Et prisanslag kan ikke gis nå, men først ved starten av høsten.

I *Regler for liturgisk inventar og utstyr* står det at «I hver kirke vil det i tillegg vanligvis være behov for:

§ 18. *Bøker.*

Tre bibler og tekstbøker og tre sett av de liturgiske bøker (for liturg, kirkemusiker, og sakristi). Et tilstrekkelig antall salmebøker til bruk for menigheten og koralbøker og liturgisk musikk for kirkemusikeren.»

Med «tre sett av de liturgiske bøker» forstås Gudstjenesteboken bind 1: Det innbefatter altså ikke 3 sett av Kantorens bok, men vanligvis ett eksemplar av denne i en kirke, jfr. uttrykket «liturgisk musikk for kirkemusikeren» i denne paragrafen.

I tillegg bør arbeidsgiver bekoste ett eksemplar av gudstjenesteboken til hver prest og ett eksemplar av kantorens bok for hver kirkemusiker. Også for andre kirkelig tilsatte som har oppgaver som liturg eller medliturg, er det naturlig å ha en utgave av gudstjenesteboken.

Det har vært kontakt med KA om de økonomiske og administrative konsekvenser av denne saken. På grunn av kort tidsfrist har KA hittil ikke hatt anledning til å gi klare innspill i denne saken.

*Implementering av Justert ordning for hovedgudstjenesten*

Bispemøtet har i sin uttalelse forutsatt «at Kirkerådet utarbeider en plan for implementering i menighetene av de justerte ordningene.»

En slik plan er ikke ferdig utarbeidet, men det legges til grunn at året 2020 på en særlig måte blir året hvor implementeringen skjer. Det betyr at en i arbeidet med budsjettet for 2020 må ta høyde for dette.

Når en mer detaljert plan for implementering skal utarbeides, kan en se på hva som tidligere har vært gjort:

På 1990-tallet ble det gjennomført liturgikurs i alle bispedømmene som het «Nytt i Guds hus», forkortet til NIGH. Mange snakker ennå om hvor viktig dette kursopplegget var, ikke minst for å styrke samarbeidet mellom prester og kirkemusikere. Modellen med bispedømmevise kurs kan være aktuell også i 2020, for eksempel knyttet til de innarbeidede fagdagene i bispedømmene.

I 2012/2013 ble det også holdt et landsomfattende kurs i det nye materialet, et kursholderkurs, hvor en prest og en kirkemusiker ble skolert til å gjennomføre prostivise kurs i bispedømmene. Senere har Kirkerådet støttet kurs ved musikkhøgskolene, som i samarbeid med bispedømmene har holdt kursdager i bruken av bibelske salmer, som har fått et nytt tilfang gjennom Koralbok 3.

Hittil er det også forberedt noen fremtidige tiltak som kan bidra til implementering av gudstjenesteordningen:



#### *A. Mikkelsmesskonferansen 2019*

Temaet for Mikkelsmesskonferansen 2019 er *Ordets liturgi i Bokens år*, altså Ordets del i hovedgudstjenesten. Her vil vi belyse hvordan skriftlesningene, bibelske salmer og formulering av forbønner i gudstjenesten kan styrkes. Den første norske boken, *Missale Nidrosiense*, vil naturlig nok også bli tematisert. Dessuten vil nye messetoner, blant annet til Dagens bønn, være i fokus. I reformen er det kommet mye nytt liturgisk materiale som det er behov for å bli mer fortrolig med.

#### *B. Kurs ved MF Vitenskapelige høyskole og Norsk Musikkhøgskole 2020*

Etter initiativ fra MF Vitenskapelige høyskole og Norsk Musikkhøgskole har muligheten til å samarbeide med Kirkerådet om et studiepoenggivende kurs for prester og kirkemusikere vært drøftet, hvor Mikkelsmesskonferansen 2020 eventuelt kan inngå som del av kurset.

#### *C. Forskningsprosjekt om økt gudstjenestedeltakelse*

Teologisk Fakultet har fått tildelt midler fra Kirkerådet til et forskningsprosjekt om hva som synes å kunne bidra til økt gudstjenestedeltakelse. Dette prosjektet gjennomføres i 2019 og vil kunne gi viktige innspill til samtalen i 2020 om gudstjenestelivet og til det videre arbeidet i menighetene med dette.

På bakgrunn av en helhetlig plan for implementering av gudstjenesteordningen og de ressurser som ligger i dette, må det tas høyde for utgifter til dette i arbeidet med budsjettet for 2020.